

Ольга Максимович, к. філос. н., докторант

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Навчально-науковий центр соціологічних досліджень
Прикарпатського регіону ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника», Україна*

ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПІДЛІТКОВОЇ МОЛОДІ ПРИКОРДОННЯ СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІЖНАРОДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Olha Maksymovych, PhD in Philosophy, ScD candidate

*V.N. Karazin Kharkiv National University, Educational and Scientific Center
of Sociological Research of Precarpathian region of SHEI "Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University", Ukraine*

IDENTITY AND VALUE ORIENTATIONS OF ADOLESCENTS OF EAST-CENTRAL EUROPE BORDERLANDS AREA (BASED ON THE INTERNATIONAL SURVEY RESULTS)

This research deals with a particular international survey «Youth at the Borderlands of Eastern and Central Europe» data analysis, conducted among school graduates of some frontier territorial communities (Ukraine (Kharkiv (n=428), Drohobych (n=392)), Poland (Zielona Gora (n=336), Rzeszow (n=294)), and Hungary (Nyiregyhaza (n=359) in 2015. Data considering identities of adolescents is been presented in the article. In particular, citizenship identity, as well as territorial-administrative, regional, and geopolitical identities have been revealed. Comparative perspective has been provided as well. It has been concluded that value discourse of East-Central Europe borderland teen's groups is quite ambivalent and it is social and cultural influence of transitional borderland that should be considered.

Keywords: adolescent, value orientations, identity, intercultural communication, borderland.

Постановка проблеми. Тематика ідентичності стабільно перебуває у фокусі наукових зацікавлень дослідників (див., наприклад, праці Н. Костенко, О. Куценко, С. Макеєва, О. Мусієздова, С. Оксамитної, Н. Победи, А. Ручки, Л. Сокурянської, В. Степаненко, В. Тарасенко, О. Філіппової, Н. Черниш, М.Шульги та інших)¹. Свідченням популярності тематики ідентичності в дослідженнях науковців є, наприклад, такий факт: автори монографії, присвяченої проблематиці ідентичності українського студентства акцентують, що в проміжку 2000 – 2011 років на сторінках збірника наукових праць «Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства», який протягом 20 років (1995 – 2015) щорічно видавався Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна, було опубліковано 35 статей присвячених саме проблематиці ідентичності². Нагальна необхідність таких досліджень зумовлена тим, що ідентифікаційні процеси та практики, ціннісні орієнтації підліткового покоління відіграють значну роль в конструюванні соціальної системи країни, її благополуччя вже в недалекому майбутньому, а узгодженість ідентичностей молоді прикордоння, наявність своєрідного ціннісного континууму на цій території є

¹ Арбеніна, В.Л., Сокурянська, Л.Г. (ред.) (2012). *Українське студентство у пошуках ідентичності*: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 10.

² Арбеніна, В.Л., Сокурянська, Л.Г. (ред.) (2012). *Українське студентство у пошуках ідентичності*: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 9.

запорукою геополітичної стабільності регіону, його економічного благополуччя, що актуалізує дослідження ідентичностей мешканців регіону в цілому та, зокрема і особливо – підліткової молоді, ціннісні орієнтації якої є своєрідними проектами соціальної дії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Однак, аналізуючи наукові публікації, присвячені соціологічному аналізу ідентичності саме підліткової молоді, розуміємо, що чисельність таких праць є незначною, підліткова молодь, як об'єкт соціологічного вивчення, не перебуває у фокусі системної уваги науковців; здійснені дослідження носять, радше, епізодичний, часто ініціативний характер, що утруднює формування цілісної картини бачення умов та особливостей життєдіяльності даної соціально-демографічної групи. Важливий внесок у наукову розробку окресленої проблематики як на теоретичному, так і емпіричному рівнях здійснили науковці Харківської¹ та Одеської² соціологічних шкіл. Також, у зв'язку із модернізацією системи вищої освіти в Україні, молодіжна тематика потрапила в поле зору деяких аналітичних центрів, в цьому контексті доцільно пригадати публікації аналітичного центру CEDOS³ та Центру «Нова Європа»⁴. Однак, досі не вироблено єдиного бачення моніторингового оцінювання проблем даної соціально-демографічної групи, залишається відкритим питання входження до міжнародних проектів та участі в порівняльних дослідженнях.

Мета даної статті полягає у виявленні особливостей простору ідентичностей та ціннісних орієнтацій молоді окремих прикордонних територій України, Польщі та Угорщини. Емпіричну основу даної публікації становлять дані міжнародного порівняльного дослідження «Молодь на пограниччі Східної та Центральної Європи»⁵.

Виклад основного матеріалу. За показником відчуття зв'язку з громадянами своєї країни, підлітки з України радше тяжіють до своїх польських однолітків, особливо по східний бік кордону (м. Жешув), тоді як підлітки Ніредьгази доволі суттєво різняться за цим показником (рис.1).

Локальна ідентичність операціоналізована в даному дослідженні на трьох рівнях (відчуття зв'язку з представниками своєї територіальної спільноти (рис. 2), адміністративної одиниці (рис.3) та регіону (рис.4). Як виявилось, між підлітками з України фактично не простежується відмінностей на рівні афективної картини сприйняття своєї приналежності до територіальної спільноти чи адміністративної одиниці, проте інтенсивність відчуття приналежності до громади свого міста/села є в українському випадку дещо сильнішою, аніж інтенсивність приналежності до своєї області (рис.2 ; рис.3).

¹ Агамир'ян, Л.В. (2015). Досуговые практики как фактор социализации городских и сельских подростков. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», вип. 35*, 92-98.

Agamiryan, L. (2016). Practices of Leisure of Teenage Youth of Central and Eastern Europe's Borderlands as a Space of Their Value Preferences Realization. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*, 2 (6), 51-65.

Сокур'янська, Л.Г. (ред.) (2000). *Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації*: колективна монографія. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Сокур'янская, Л.Г. (2015). Ценностные ориентации подростковой молодежи пограничья Центральной и Восточной Европы (по результатам международного исследования). *Методология, теория и практика социологического анализа современного общества*. Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 251-258.

² Попова, И.М., Романенко, С.В., Савченко, Ю.М. (2006). Старшеклассник – 2006. Жизненные ориентации и настроения; современная семья: родители и дети. *Вісник Одеського національного університету. (Серія: Соціологія і політичні науки)*. Одеса: Астропринт, Том 11, Вип. 10, 89-108.

Романенко, С.В. (2016). Жизненные планы старшеклассников Одессы (по результатам мониторингового исследования). *Український соціологічний журнал: наукове, інформаційне видання*, 1-2, 58 – 64.

³ CEDOS: аналітичний центр. <<https://cedos.org.ua/>>. (2018, березень, 17).

⁴ Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири. *Центр «Нова Європа»*.

<<http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriyentyry/>> (2018, серпень, 01).

⁵ Зокрема, в публікації представлені окремі індикатори даних міжнародного дослідження «Молодь на пограниччі Східної та Центральної Європи», проведеного в березні – червні 2015 року серед випускників шкіл деяких прикордонних міст та сіл України: (Харків (n = 428); Дрогобич (n = 392)); Польщі (Зелена Гура (n = 336) та Жешув (n = 294)); Угорщини (Ніредьгаза (n = 359)).

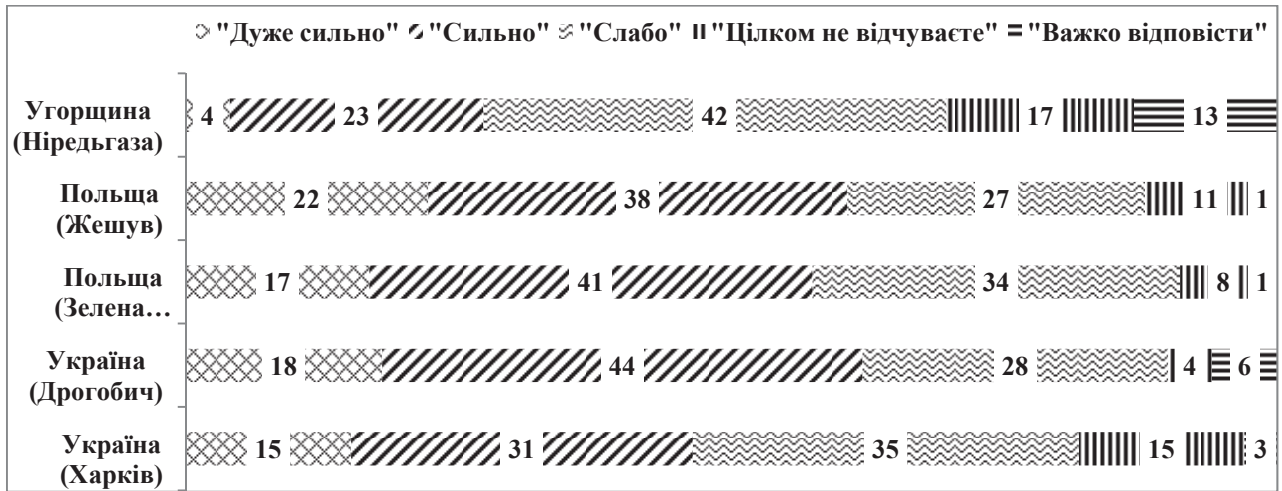

Рис. 1. Відчуття підлітками зв'язку з громадянами своєї країни (у % до тих, хто відповів)

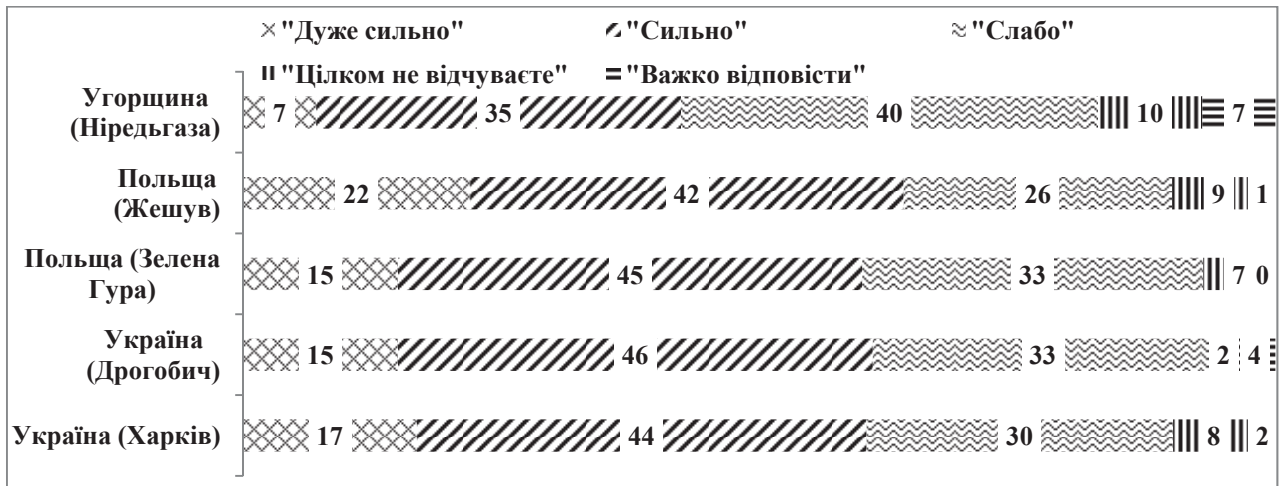

Рис. 2. Відчуття підлітками зв'язку з мешканцями свого міста/села (у % до тих, хто відповів)

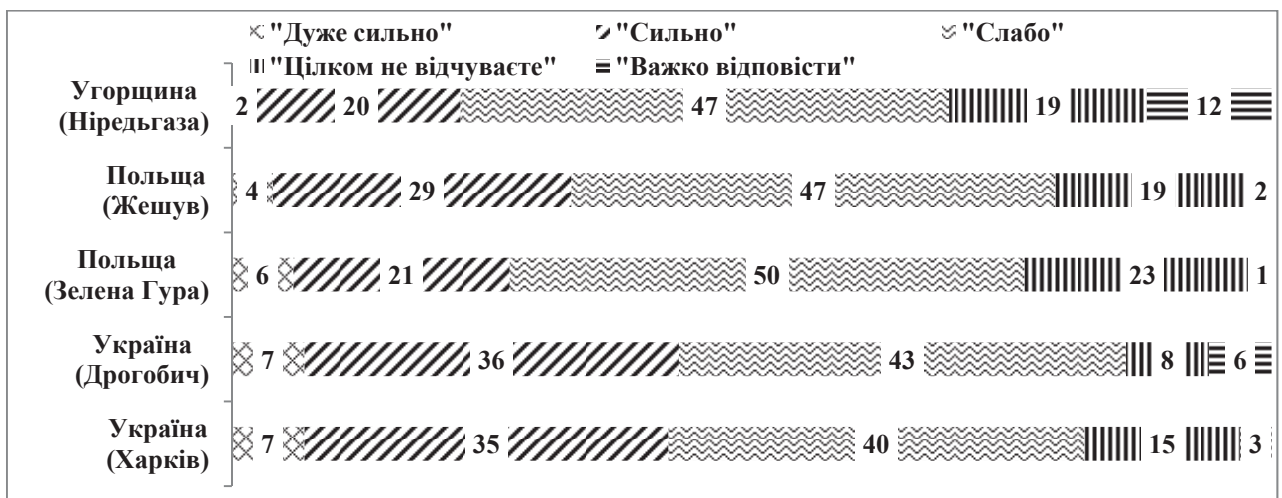

Рис. 3. Відчуття підлітками зв'язку з мешканцями своєї області (у % до тих, хто відповів)

Однак щодо регіональної приналежності, то бачимо, що є деякі відмінності поміж підлітками із Харкова та Дрогобича, з одного боку, а також поміж підлітками з України та підлітками із Угорщини та Польщі – з іншого (рис. 4).

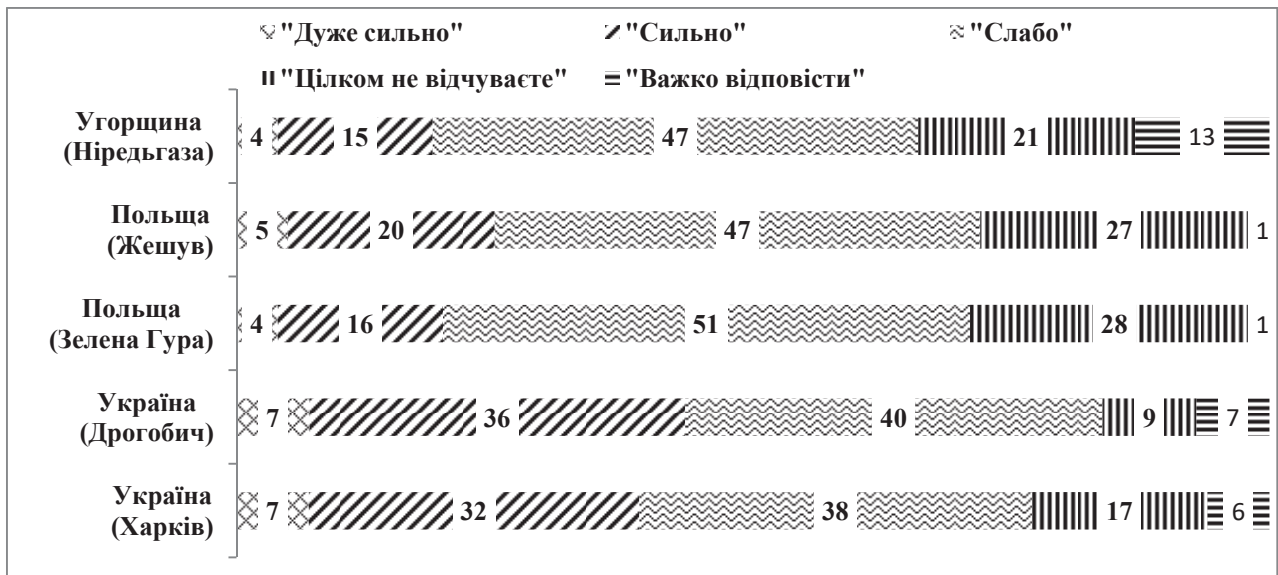

Рис. 4. Відчуття підлітками зв'язку з мешканцями свого регіону
(у % до тих, хто відповів)

Емоційне сприйняття та рівень значимості вагомості приналежності до своєї сім'ї виявилось однаково вагомим для всіх опитаних; частка респондентів, які стверджували, що відчувають сильно чи дуже сильно такий зв'язок, фактично становить дві третини в кожному місті (рис. 5).

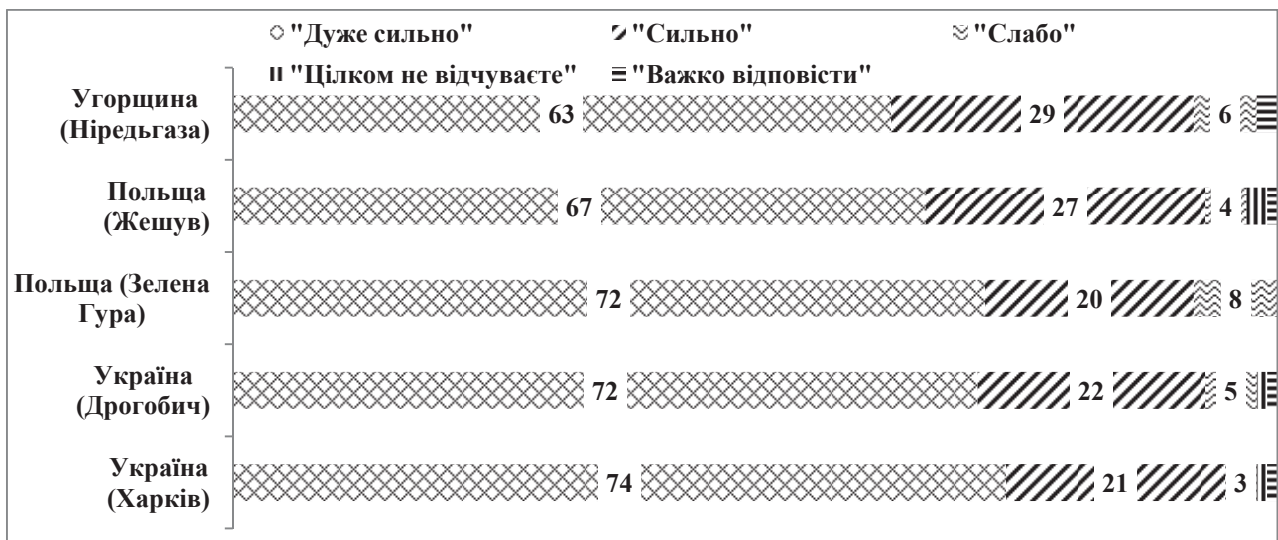

Рис. 5. Відчуття підлітками зв'язку зі своєю сім'єю
(у % до тих, хто відповів)

Чи не найбільше запитань викликали результати даного заміру щодо інтенсивності відчуття приналежності до європейського соціального континууму. Виявляється, саме підлітки із Дрогобича почувають себе європейцями в найбільшій мірі, і за цим показником знову ж таки вони радше схожі до своїх польських однолітків, особливо по східний бік кордону, тоді як підлітки з Харкова за цим показником радше солідаризуються із підлітками Ніредьгази, аніж будь-яких інших міст, мешканці яких брали участь в цьому дослідженні (рис. 6).

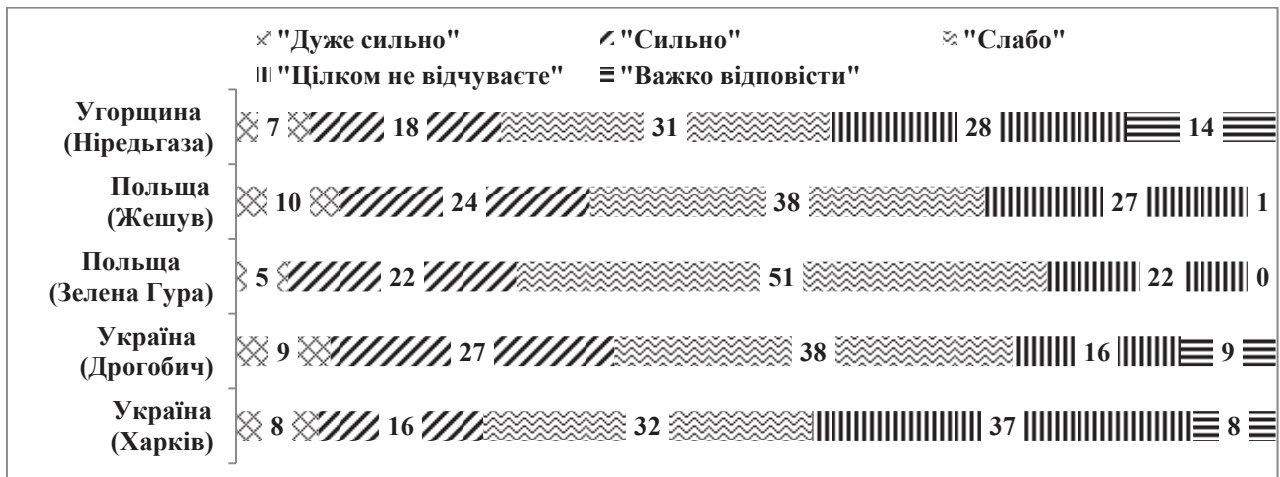

Рис. 6. Відчуття підлітками свого зв'язку зі спільнотами: європейська ідентичність (у % до тих, хто відповів)

Стосовно ж ціннісних орієнтацій, то проведене дослідження виявило більше рис подібності аніж відмінності поміж підлітками прикордоння. Так, цінність вищої освіти дійсно є дещо вагомішою для підлітків з України (таблиця 1), що на нашу думку, може бути пояснено не стільки суб'єктивним прагненням підлітків здобути вищу освіту, як, власне, соціально-економічною ситуацією в країні, завдяки якій вища освіта фактично виконує функцію тимчасової ніші перебування, є продовженням процесу соціалізації і дозволяє відтермінувати проблематичні процеси пов'язані із фактичним працевлаштуванням в країні із низькою пропозицією ринку праці та її оплати.

Таблиця 1

Значимість здобуття вищої освіти для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	3	8	14	3
зовсім не важливо	1	1	5	4	2
швидше, не важливо	4	4	13	20	5
швидше, важливо	29	31	40	35	34
дуже важливо	65	61	35	27	57

Значимість сімейних цінностей виявилася однаково суттєвою для всіх опитаних груп респондентів (таблиця 2), незважаючи на чималі побоювання низки суспільствознавців щодо кризи сімейних цінностей на рівні аксіодискурсу молоді.

Таблиця 2

Значимість щасливої сім'ї для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	0	1	2	1	0
зовсім не важливо	2	2	2	1	1
швидше, не важливо	2	3	1	3	3
швидше, важливо	13	11	22	27	8
дуже важливо	83	84	74	69	88

Суб'єктність та ініціативність в галузі економічного благополуччя виявилася дещо вищою у підлітків з України, особливо з території Східного прикордоння (таблиця 3), однак, як ми вже зазначали в попередніх публікаціях, в розрізі мотивів створення власного бізнесу простежуються деякі відмінності між підлітками з Харкова та Дрогобича. Так, забезпечення нормального життя для себе та своєї сім'ї є однаково важливим для представників усіх міст за винятком Дрогобича, де молодь головним мотивом започаткування власної справи назвала здобуття незалежності та самостійності.

Таблиця 3

Значимість створення власного бізнесу для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	8	20	21	5
зовсім не важливо	3	3	5	5	9
швидше, не важливо	18	24	30	33	36
швидше, важливо	41	43	30	31	37
дуже важливо	34	22	16	10	14

За показником гедонізму (таблиця 4) суттєвих розбіжностей (в структурі аксіодискурсу підлітків прикордоння) не виявлено.

Таблиця 4

Значимість задоволень та розваг для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	3	10	6	0
зовсім не важливо	3	3	6	5	1
швидше, не важливо	18	24	19	15	4
швидше, важливо	47	52	42	51	34
дуже важливо	29	18	23	23	61

В розрізі значимості розвитку своїх здібностей, самореалізації (таблиця 5) суттєвих розбіжностей не простежується, проте цей показник є дещо вищим у підлітків Дрогобича та особливо – Жешува.

Таблиця 5

Значимість розвитку своїх здібностей, самореалізації для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	3	2	0	1
зовсім не важливо	3	1	0	2	1
швидше, не важливо	18	2	2	6	3
швидше, важливо	47	33	44	48	36
дуже важливо	29	61	52	44	60

Індикатор спокою в житті, відсутності хвилювань та неприємностей (таблиця 6) виявився найбільш значимим у випадку підлітків Угорщини, тоді як для опитаних нами респондентів з інших міст він із незначними відхиленнями є практично однаковим.

Таблиця 6

Значимість спокійного життя, відсутності хвилювань, неприємностей для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ниредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	3	5	7	6	1
зовсім не важливо	5	3	2	2	2
швидше, не важливо	13	9	7	12	6
швидше, важливо	34	39	46	36	28
дуже важливо	45	44	38	44	64

Орієнтація на досягнення матеріального благополуччя (таблиця 7) дещо вагоміша у підлітків Польщі.

Таблиця 7

Значимість накопичення багатства та високих доходів для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ниредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	6	4	5	1
зовсім не важливо	3	5	1	1	2
швидше, не важливо	16	24	9	8	13
швидше, важливо	47	45	46	52	50
дуже важливо	32	19	41	35	35

Вочевидь, значимість поваги (таблиця 8), так само як і значимість сімейних цінностей, є тим показником, який фактично об'єднує усі досліджувані нами групи респондентів.

Таблиця 8

Значимість здобуття поваги серед людей для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ниредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	0	1	2	0	0
зовсім не важливо	1	1	1	1	2
швидше, не важливо	12	5	8	5	10
швидше, важливо	39	48	47	46	45
дуже важливо	48	45	42	47	43

Кар'єрні очікування, зокрема, значимість цікавої творчої роботи (таблиця 9), виявилися принциповими з точки зору аксіодискурсу підліткової молоді прикордоння Східної та центральної Європи.

**Значимість цікавої творчої роботи для підлітків
прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	3	1	0	1
зовсім не важливо	3	2	0	2	2
швидше, не важливо	9	9	2	1	14
швидше, важливо	33	40	33	22	37
дуже важливо	54	45	64	75	44

На відміну від підлітків Харкова, підлітки Дрогобича значно більше орієнтовані на цінності релігійного порядку (таблиця 10) та альтруїзм (таблиця 12).

Таблиця 10

**Значимість життя згідно релігійних заповідей для підлітків прикордоння
Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	11	6	14	9	6
зовсім не важливо	27	8	17	7	36
швидше, не важливо	26	10	24	18	29
швидше, важливо	22	44	32	42	21
дуже важливо	14	33	13	25	8

Волонтаристські інтенції, аналогічно, виявилися найсильнішими у підлітків західного прикордоння на території України, адже, більш як 90% опитаних респондентів у Дрогобичі відповіли ствердно чи майже ствердно щодо даного питання (таблиця 11).

Таблиця 11

**Значимість особистої свободи, незалежності у судженнях та діях
для підлітків прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	4	5	3	1
зовсім не важливо	2	2	2	0	1
швидше, не важливо	9	4	3	11	7
швидше, важливо	36	35	45	48	47
дуже важливо	51	56	45	38	44

Очікувано, що значимість груп рівних буде високою для даної соціально-демографічної групи, що й було з'ясовано за підсумками відповідей наших респондентів (таблиця 13).

Соціально-статусні преференції, значимість досягнення високого положення у соціальній структурі виявилася однаково значимою для всіх досліджуваних груп респондентів (таблиця 14).

Значимість влади є ще однією однакою, яка дещо вирізняє українських підлітків з-поміж інших груп, особливо, це стосується підлітків Харківщини (таблиця 15).

Таблиця 12

**Значимість допомоги іншим людям для підлітків
прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	2	3	5	7	1
зовсім не важливо	3	1	2	2	1
швидше, не важливо	11	4	11	13	12
швидше, важливо	48	51	56	55	53
дуже важливо	36	40	27	23	33

Таблиця 13

**Значимість друзів для підлітків прикордоння
Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	1	2	1	0
зовсім не важливо	1	1	1	2	2
швидше, не важливо	7	4	4	4	6
швидше, важливо	23	31	38	46	35
дуже важливо	69	63	56	48	58

Таблиця 14

**Значимість досягнення високого положення в суспільстві для підлітків
прикордоння Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	1	4	6	12	0
зовсім не важливо	3	3	2	1	5
швидше, не важливо	17	23	16	15	27
швидше, важливо	43	42	46	41	44
дуже важливо	37	28	30	32	23

Таблиця 15

**Значимість влади для підлітків прикордоння
Східної та Центральної Європи (у %)**

	Харків (Україна) n = 428	Дрогобич (Україна) n = 392	Зелена Гура (Польща) n = 336	Жешув (Польща) n = 294	Ніредьгаза (Угорщина) n = 359
важко відповісти	6	7	15	12	2
зовсім не важливо	16	26	24	27	20
швидше, не важливо	33	38	43	37	37
швидше, важливо	25	20	10	12	28
дуже важливо	20	9	8	13	13

Вивчення ціннісного дискурсу підліткової молоді прикордоння Східно-Центральної Європи дозволяє стверджувати, що загалом, спільних рис поміж підлітками з України, Польщі та Угорщини більше аніж відмінностей (див. таблиці 1 – 15), тобто отримані дані дозволяють не погоджуватися із тезою про наявність ціннісного розлому в структурі аксіодискурсу українців, принаймні на рівні досліджуваних підліткових соціально-демографічних спільнот Харкова та Дрогобича.

Висновки з проведеного дослідження. Підводячи підсумки висвітлення ідентичностей та цінностей в оцінках підліткової молоді окремих прикордонних міст України, Польщі та Угорщини на основі результатів проведених опитувань, наголосимо наступні ключові тези: *по-перше*, амбівалентність ціннісного дискурсу (переважно характерна для суспільств, що мали травматичну історію) простежується також і на рівні ідентичностей підліткового покоління, що дозволяє припустити можливість існування тенденції реплікації травматичного досвіду в свідомості підліткового покоління. *По-друге*, родинна та сімейна приналежність є вагомим чинником самовіднесення досліджуваних нами підліткових груп, в розрізі підліткових спільнот прикордоння саме цей фактор найбільше консолідує респондентів незалежно від країни чи регіону. *По-третє*, результати опитування підлітків прикордонних міст доводять релевантність застосування поняття «суспільство перехідного пограниччя» щодо даного регіону, особливо за показником європейської ідентичності, адже в деяких містах західної України підлітки вважають себе європейцями навіть більшою мірою, аніж підлітки на території сусідніх країн, які фактично входять до складу Європейського Союзу.

References:

1. Sokurianskaia L., Arbjenina V. L. (2012) *Ukrajinsjke studentstvo u poshukakh identychnosti: monohrafija* [Ukrainian Students in Search of Identity: Monograph]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian]
2. Agamirian L. V. (2015) *Dosugovye praktiki kak faktor sotcializacii gorodskikh i selskikh podrostkov* [Leisure Practices as the Factor of Socialization of the Urban and Rural Teenagers']. *Visnik Kharkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Sotciologichni doslidzhennia suchasnogo suspilstva: metodologiiia, teoriiia, metodi»*, 35. 92-98 [in Russian].
3. Agamiryan L. (2016) Practices of Leisure of Teenage Youth of Central and Eastern Europe's Borderlands as a Space of Their Value Preferences Realization. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*, 2 (6). P. 51-65. [in English].
4. Sokurianskaia L., Arbjenina V. L. (2000) *Pidlitok u velykomu misti: faktory ta mekhanizmy socializacii: kolektivna monohrafija* [Teenager in a Big City: Factors and Socialization Mechanisms: a collective monograph]. Kharkiv: Vydavnychyj centr Kharkivskjogho nacionaljnogho universytetu imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
5. Sokurianskaia L.G. (2015) *Tcennostnye orientacii podrostkovoii molodezhi pogranihia Tcentralnoi i Vostochnoi Evropy (po rezultatam mezhdunarodnogo issledovaniia)* [Value Orientations of Adolescent youth in the Borderlands of Central and Eastern Europe (according to the Results of an International Study)]. *Metodologiiia, teoriiia i praktika sotciologicheskogo analiza sovremennogo obshchestva*, 251-258 [in Russian].
6. Popova I., Romanenko S. & Savchenko M. (2006) *Starsheklassnik – 2006. Zhiznennye orientacii i nastroeniia; sovremennaia semia: roditeli i deti* [Senior Student – 2006. Life orientations and Opinions; Modern Family: Parents and Children]. *Visnik Odeskogo natsionalnogo universitetu. (Seriiia: Sotciologiiia i politichni nauki)*, 11, 89-108 [in Russian].
7. Romanenko S.V. (2016) *Zhiznennye plany starsheklassnikov Odessy (po rezultatam monitoringovogo issledovaniia)* [Life Plans of High School Students in Odessa (according to the Results of Monitoring Research)]. *Ukraïnskii sotciologichnii zhurnal: naukove, informaciiine vidannia*, 1-2, 58 – 64 [in Russian].
8. CEDOS: analitichnyj centr [CEDOS: Analytical Center]. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/> [in Ukrainian].
9. *Ukrajinsjke «pokolinnja Z»: cinnosti ta orijentyry* [Ukrainian “Generation “Z”: Values and Orientations]. *Centr «Nova Jevropa»*. Retrieved from: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnja-z-tsinnosti-ta-orijentyry/> [in Ukrainian].